

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS AZ ISKOLÁZÁSI EGYENLŐTLENSÉGEK KAPCSOLATA [RELATIONSHIP BETWEEN REGIONAL INEQUALITIES AND INEQUALITIES IN SCHOOL EDUCATION]

NAGY PÉTER TIBOR

Wesley János Lelkészképző Főiskola

nagypetertibor@gmail.com

Abstract. The study proposes methodological solutions to three problems:

1. How we explain the combinative effect of backwardness influenced by the jobs of parents and backwardness influenced by living place of parents.
2. How to use opinion poll data (e.g. only in the thousands) that are too small for spatial differentiation, but still spatial in nature.
3. Whether quantitative data can be used to statistically justify competing qualitative hypotheses.

One basic solution is to develop indicators and another is to make full use of the personal series elements of the census, i.e. the analysis of place of birth, previous place of residence, place of school attendance, combined with census data on children's school choices on the one hand and family socio-demographic data on the other. The settlement structure implies different types of disadvantage in primary school and secondary school. The school disadvantages of the primary school age population can be measured by analysing the situation of the small settlement and the situation within the small settlement. The school disadvantage of the secondary school population, on the other hand, can be explained by the difference between villages and towns. The data suggest that, just as the differences in opportunities between strata are increasing, so are the differences between municipalities - the increase in the urban advantage is unstoppable. At the same time, individual strategies - moving away from villages, for example - provide meaningful gains in opportunity.

Keywords: territorial inequalities, occupational inequalities, methodology, censuses, opinion polls

Ahogy állunk

A társadalmi egyenlőtlenségek és az iskolázási egyenlőtlenségek kapcsolatát kutatók – bár a szempontok kombinálására szinte mindenki törekszik – két fő magyarázó elvet követnek. Az egyik tábor inkább azt hangsúlyozza, hogy a családok jövedelmi/iskolázottsági/foglalkozási létrán elfoglalt helye mikor mekkora erővel determinálja az iskolázás eredményességét, a másik tábor pedig azt, hogy a lakóhely (a település pozíciója a településhierarchiában és a település helye a településhálózatban) mikor mekkora erővel determinálja az iskolázás eredményességét. (A kettős felosztást négyessé teheti, hogy vannak, akik az egyes egyenlőtlenségeket egy adott pillanatban összehasonlíthatónak látják. Pl. „nagyobb-e

Opuscula Theologica et Scientifica 2023 1(2): 139-168.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

a magyar társadalom alsó jövedelmi tizedének esélyhátránya a magyar átlaghoz képest, mint a holland társadalom alsó jövedelmi tizedének esélyhátránya a holland átlaghoz képest”. Vagy „kisebb-e a Pest megyei elit esélyelőnye a Pest megyei átlaghoz képest, mint a Nógrád megyei elit esélyelőnye a nógrádi átlaghoz képest” – típusú kérdésekre keresve választ, és van, aki még időtengelyt is belevisz, miszerint csak azt lehet minősíteni, hogy növekszik vagy csökken egy esélyegyenlőtlenség. És persze nyolcas is lehet ez a felosztás, hiszen mindez leírható egy konfliktusos paradigmában – miszerint valakik tesznek valamit annak érdekében, hogy az esélyegyenlőtlenség gyorsabban vagy lassabban változzon – és leírható organikus-funkcionalista módon, kvázi természeti adottságként is.)

A társadalom „függőleges” tagoltságát hangsúlyozók, amíg – az 1990-es évek előtt – a tanügyigazgatás felvette a szülők foglalkozási réteg-hovatartozására utaló adatokat, jelentős részben támaszkodtak erre a forrásra. Csakhogy a foglalkozási réteg-hovatartozás adata már az 1990-es évek előtt sem tett eleget annak a differenciális igénynek, hogy a foglalkozás mellett a jövedelem, a vagyon, a szülőiskolázottság és a nagyszülő-iskolázottság, az etnikai kisebbségi mivolt szerint szét kellene választani az iskolai szelekcióra, önszelekcióra ható tényezőket, az elmúlt negyedszázadban pedig a foglalkozási réteg-hovatartozás adata is eltűnt a tanügyigazgatási statisztikából. Adatszolgáltatóként az iskolaszociológia kezdett viselkedni – mármint azoknak a vizsgálatoknak a sora, amikor valamely iskola, vagy iskolatípus diákságából vett mintatagok szüleinek-nagyszüleinek jövedelmét, vagyonát, iskolázottságát, kulturális fogyasztását, kapcsolati tőkéit stb. stb. kérdezte meg a szociológus. A másik – sokkal ritkább – adatfajta a társadalmi mobilitás kutatás volt: minthogy néhány ezres vagy néhány tízezres mintán kérdezték le, hogy ki volt valakinek az apja, anyja – ezzel az is le lett kérdezve, hogy a különböző iskolázási életúttal rendelkező embereket gyerekkorukban (ami tehát 1910 és 2010 között volt valamikor) milyen társadalmi körülmények jellemezték. (Az utolsó ilyen nagyobb felvétel a 2016-os mikrocenzus 40.000-es mobilitás panelje volt). Mindkét adatfelvételi típust az jellemezte, hogy a véletlen mintavétel esetlegessége elviselhetetlen mértékben torzította volna bármely változó belső differenciálását. Torzította akár annak a típusú differenciált kérdésnek a megállapítását, hogy a gázszerelők vagy a vízvezeték szerelők gyerekei rendelkeznek nagyobb iskolázási hátrányokkal az átlaghoz képest, akár annak megállapítását, hogy a gázszerelői szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező nem gázszerelők vagy a vízvezeték szerelői szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező nem vízvezeték szerelők gyerekei vannak hátrányosabb helyzetben. Az elemszám azt még csak-csak lehetővé tette, hogy egy – mondjuk „szakmunkásság” méretű - foglalkozási vagy – „szakmunkás képzőt végzett” - méretű iskolázottsági réteget településtípus szerint, vagy regionális hovatarozás szerint differenciáljon az elemzés, de a két szempont kombinálása fel sem merülhetett.

A társadalom területi tagoltságát hangsúlyozók mindig sokkal nagyobb mértékben támaszkodtak népszámlálásokra. Megtehették, hiszen egy település iskoláiba járó iskoláskorú gyerekeinek relatív iskolázottsága mögött legnagyobb mértékben mégiscsak a település lakosai (mint családok, mint szülők, mint támogató környezet) álltak. Természetesen a kutatásokban nagy hangsúlyt kaptak az iskolázási központként szolgáló települések, melyeknek vonzáskörzetük volt. Az iskolázottsági földrajz sok kombinációban ábrázolta az országot, régiókat, megyéket, kistérségeket, járásokat, néha települések szerint, gyakran kombinálva nemmel és életkorral. A népszámlálások publikált kötetei, az interneten megjelenő KSH-táblázatok alapvetően ezt a megközelítésmódot támogatták. (Altschul, 2012; Andl, 2020; Blaskó, 2002; Bourdieu, 1998; Bradley and Corwyn, 2002; Csákó, 2002; 2012; Csehné, 2014; Di Maggio, 1998; Elekes, 2011; Engler-Márkus, 2016; Erdei, 2016; Erdei és mtsai., 2014; Erőss, 2005; Fehérvári, 2011; 2013; 2007; Fehérvári és Szemerszki, 2019; Forray, 2016; Forray és Híves, 2011; 2013; Forray és Kozma, 2011; Gál, 2016; Garami, 2014; Harcsa, 2018; Hegedűs, 2016; Híves, 2016; 2006; 2005; Horváth és mtsai., 2019; Horzsa, 2014; Hörich, 2019; Hörich és Bazsalya, 2020; Hrubos, 200; Imre, 2010; 2003; 2005; Józsa, 2000; Karácsony, Kovách, Róbert, 2007; Karády, 2013; 2005; Kiss, 2012, Koltói és mtsai., 2020; Kozma, 2018; 2015; 2017; 2016; 2014; 2002; Kozma és Barta, 2005; Kristóf, 2011; Lakatos, 2016; Lannert, 2009; Liskó, 2006; 2006a; Máté, 2013; Molnár és Csapó, 2019; Nagy B., 2013; Nagy P.T., 2014; Nagy P.T., 2017; Nagy P.T., 2013; Nahalka, 2022; Németh, 2016; Nyilas, 2016; Pallay, 2019; Papp, 2021; Patakfalvi és mtsai., 2018; Péterfi és Tózsér, 2020; Polónyi, 2006; 2019; Proity, 2020; Pusztai, 2005; 2009; 2014; Pusztai és mtsai., 2019; Radó, 2000; Rechnitzer, 2009; Róbert, 2000; Süi és mtsai., 2014; Széll K. és Tóth Cs., 2021; Szemerszki, 2006; Teperics és Dorogi, 2014; Teperics és mtsai., 2014; Török, 2005; Trócsányi és mtsai., 2014; White, 1982).

Ami hiányzik

A kutatások – benyomásunk szerint – három alapvető kérdésre csak kevéssé adtak választ: az egyik, hogy az egyes társadalmi csoportok mennyiben alkottak külön területi struktúrákat. Azaz arra, hogy máshol vannak az „A” csoportba sorolható emberek és a „B” csoportba sorolható emberek régióhatárai – de közben az is igaz, hogy ugyanaz az ember nemcsak A és B csoportba, hanem más szempont szerint „I” és „II” csoportba is sorolható. Azaz ugyanazon településen élő kispolgárt másképpen érinti a területi iskolázás egyenlőtlensége, mint értelmiségi polgártársát, vagy amit több tanulmányban is részletez Ugrai János, más régiói (más regionális centrumai) vannak a katolikusoknak és más a reformátusoknak. (Ugrai, 2022) (Ami a reformkorra igaz, az mutadis mutandis, azokra az emberekre nézve, akiknek felekezeti meggyőződésük erős befolyásoló tényező az iskolaválasztásban, ma is igaz.)

A másik kutatásiválasz-hiány arra vonatkozik, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek egész rendszerében – ahol persze kellően magasról nézve mindenféle egyenlőtlenség korrelál – a különböző másféle egyenlőtlenségek determinatív erejéhez képest mekkora a területi egyenlőtlenségek determinatív ereje az iskolázási egyenlőtlenségekre? (vö.: Karácsony, Kovách, Róbert, 2000)

A harmadik kérdés Kozma Tamás egyik, e tanulmány előadás változatához tett megjegyzése¹ kapcsán formálódott meg bennem (Kozma, 2023). Úgy szól, hogy a helyi társadalmak végtelen sokszínűségét elemző, egymásnak oly gyakran ellentmondó kvalitatív elemzések vajon szükségképpen megmaradnak-e párhuzamos történeteknek, melyeket az újabb és újabb esettanulmányok csak egyre színesebbé tudnak tenni, vagy a sokféle kvalitatív megfigyelésből leszűrt ellentmondó tanulságokat előbb utóbb versengő hipotézisekké tudjuk fordítani, empirikusan tesztelni, s végül meg tudjuk mondani: melyik igaz inkább?

Indikátor

E három hiány – vagy elemzési megosztottság – a 21. században megítélésem szerint többféle adatbázis kombinált elemzésével orvosolható.² Egy-egy adatbázisból nyert iskolázottsági, iskolaválasztási, iskolai eredményességi, iskola-elhagyási adatot azonnal indikátorra alakíthatunk és más adatbázisokban az egyes települések meghatározott korcsoportú, foglalkozású, nemű, felekezeti, nemzetiségű stb. tagjaira rávihető magyarázó változóként használhatunk. Vagy, másképpen fogalmazva: ha az egyik adatbázisból tudjuk, hogy a különböző foglalkozású emberek milyen iskolai végzettségűek, a másik adatbázisból pedig, hogy az egyes ágazatokban dolgozók milyen iskolai végzettségűek, akkor, ha egy harmadik adatbázisban szereplők egy részéről azt tudjuk, hogy milyen foglalkozásúak, másokról pedig, hogy milyen ágazatokban dolgoznak, akkor alkothatunk iskolázottságukról egy közös valószínűségi skálát. Ilyen értelemben tehát egyetlen ordinális változó szerint

¹ 2023 januárjában az Oktatásszociológiai szakosztály kísérleti jelleggel megkezdte egy olyan adatbank felállítását, ami lehetővé teszi az oktatásszociológiai konferenciákon elhangzott hozzászólások visszakeresését, hivatkozását. A levéltárak „levelestár” részlegéhez hasonlóan – 2021 óta arra is lehetőséget biztosítunk, hogy archívumba elhelyezhetőek legyenek tudósok közötti magánlevelezések. Csákoról szóló tanulmányunkban pl. Hrubos Ildikó, Darvas Péter, Kaszás Attila, Lukács Péter, Sáska Géza magán levelei <https://akjournals.com/view/journals/2063/30/3/article-p543.xml>, ebben a cikkünkben Kozma Tamás, Tardos Róbert, Fpray R Katalin, Hrubos Ildikó írásos álláspontja került felhasználásra.

² Egy másik – hasonló jellegű – szövegem vitája a „Fényes Elek” vagy az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztály összejövetelén zajlott 2023 márciusában, amit még külön négy szemközti beszélgetések egészítettek ki. Harcsa Istvánt, Kovács Marcellt, Lakatos Miklóst, Tardos Róbertet, Veroszta Zsuzsát olyan mértékű köszönet illeti, mely projekt racionalitású – munkaidő gazdálkodás szép új világunkban akár még „kompromittálhatja” is őket. Lásd: <https://youtu.be/yT0I78gKOTU>

rendezhetjük el a mintatagokat, s mivel az iskolázottságok a különböző korú embereknél a ritkaság különböző értékével rendelkeznek, lineáris skálát is kialakíthatunk. Másfelől viszont minél többféle változó áll kombinatív módon rendelkezésre ugyanarról az emberről, tehát pl. foglalkozása is, neme is életkora is, települése is, annál pontosabban tudjuk megbecsülni a hiányzó iskolázottságot.

Ennek az eljárásnak a részleteiről néhány megjegyzés. A történelmileg nagyon gazdag 1910-1941-es népszámlálás területspecifikus adatainak extrapolálhatóságát 1944 demográfiaiilag (az erőszakos halál nem csak felekezet specifikus, hanem a magyar holokauszt eseménytörténetének tulajdoníthatóan Budapest-vidék duált is kifejez, nagyobb, országhatárokat szokatlan mértékben átlépő területi mobilitás kezdődik, ami erősen érint egyes történelmi kistájakat) némiképp megkérdőjelezi. Az 1949-es népszámlálás történelmileg megalapozza annak lehetőségét, hogy bármely későbbi adattárban talált anyafoglalkozásra és apafoglalkozásra vonatkozó adatot iskolázásra számítsunk át, hiszen olyan részletes (azaz eleve sokdimenziós) adatot tartalmaz, hogy pl. az egyes iparágak (első dimenzió) női (második dimenzió) tisztviselőinek (harmadik dimenzió) az iskolai végzettsége (ez a negyedik dimenzió) milyen:

1. táblázat. Iparág/foglalkozás/nem/iskolázottság keresztábra 1949-ben (részlet: néhány iparág női tisztviselőinek iskolázottsága).

[Industry/occupation/sex/education cross-tabulation in 1949 (detail: education levels of female officials in some industries)]

neme	nő	nő	nő	nő	nő	nő
foglalkozás	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő
ágazat	textilipar	textilipar	ruházati ipar	ruházati ipar	papíripar	papíripar
adattípus	megoszlási %	göngyölt %	megoszlási %	göngyölt %	megoszlási %	göngyölt %
indikátor tartalma	iskolázottság	iskolázottság	iskolázottság	iskolázottság	iskolázottság	iskolázottság
felsőfok	2,1	2,1	2,8	2,8	1,9	1,9
érettségi	23,9	26	21,4	24,2	23,1	25
középfokú	7,2	33,2	7,2	31,4	9	34
5-8 középiskola	5,4	38,6	8,4	39,8	6,5	40,5
4 középiskola	50,3	88,9	51,4	91,2	54,1	94,6
1-3 középiskola	2,3	91,2	1,8	93	1,6	96,2
elemi iskola	8,8	100	7	100	3,8	100
összesen	100		100		100	
N	3556		681		368	

Az adatsor különös értéke, hogy a nem érettségizett, de középfokú végzettségűek arányáról, s be nem fejezett középfokú iskolai végzettségekről is tartalmaz adatokat,

ellentétben a későbbi és korábbi népszámlálásokkal, s a megfigyelt népességet munkajelleg szempontból sem a szellemi/fizikai dualra szűkíti, (mint 1960-as, 1970-es stb. népszámlálás) hanem tisztviselő/önálló/munkás felosztást használ. Ebből készül tehát az indikátor. Ha azt az indikátort akarjuk bevezetni, hogy vélhető-e, hogy egy 1970 körül élő személy anyja (aki 1950 körül már felnőtt volt) legalább négy középiskolai osztály (polgári vagy nyolcosztályos középiskolából négy osztály) végzettséggel, vagy annál magasabbal rendelkezett, de ehhez csak az anya foglalkozása áll rendelkezésre, akkor arra az infóra, hogy az anya papíripari tisztviselő volt, 94,6 pontot kap az illető, akinek viszont textilipari tisztviselő volt az anyja, az 88,9 pontot. Másképpen fogalmazva, hogy ha egy diákcsoporthoz megfigyelt iskolai eredményesség illeszkedését keressük az anya foglalkozásából feltételezhető anyai iskolázottsághoz, akkor bár mindkét anya gyerekének a legjobban teljesítő ötödbe „kell” esnie, de a papíripari tisztviselő gyereke 1,06-szor nagyobb valószínűséggel ($94,6/88,9=1,06$) „kell” beleesnie. Vagy ha az iskolai eredményességet (pl. négy vagy több tárgy átlagjegye alapján) huszadokra tudjuk osztani, akkor a 20-asban az „orvosok” s hasonlóan kizárólagos diplomás foglalkozások gyerekei lesznek, (97,5-100 közötti pontszámmal) a papíripari tisztviselő gyerekének várható helye (95 körüli pontszáma miatt) a 19-es jelű csoportban van, a textilipari tisztviselő gyereké viszont csak a 18-as jelű csoportban lesz 90 körüli pontszáma miatt. Ez pontosan kifejezi azt a szubjektív érzésünket, hogy ha az anya írással, nyomtatással, ezek eszközeivel stb. kapcsolatos ágazatban tisztviselő, egy kicsivel még inkább arra készíti gyermekét, hogy jól tanuljon, mintha ruhák, függönyök, bútorszövetek nyersanyagával kapcsolatos ágazatban lenne tisztviselő. Érzésünket meg is tudjuk indokolni: a két embert körülvevő közegben az ott dolgozó emberek általános habitusa miatt az elsőben az „írásbeliség” becsülete magasabb, a másodikban a „tárgyi kultúráé”, esetleg a nem iskolázott emberek számára is érzékelhető eleganciáé, pompáé. Témánk szempontjából ez úgy hasznosul, hogyha a papíripari tisztviselő gyereke e várakozás ellenére nem teljesít jobban az iskolában, mint a textilipari tisztviselő gyereke, akkor ott lehet „valami más”. Pl. a szülőként megfigyelt textilipari tisztviselőnek gyereke van valami más „tolóereje”, pl. iskolázottságot magasabbra díjazó város, vagy felekezet, vagy a szülőként megfigyelt papíripari tisztviselőnek környékén van valamiféle visszahúzó erő, pl. özvegy stb. Természetesen ez az eredményességet előre jelző erő akkor érvényesül, hogyha a konkrétan megfigyelt szülők is csoportosan vannak, tehát a teljesen individuális hatások kiegyenlítik egymást. Az 1949-es népszámlálás – azóta sem megismételt módon – a teljes népességre vonatkozóan származást ad meg.

Az előző példát folytatva mutatjuk a következő táblázatot.

2. táblázat Iparág/foglalkozás/származás keresztábra 1949-ben. (részlet: néhány iparág tisztviselőinek munkásszármazása)

[table 2. Industry/occupation/religion cross-tabulation in 1949 (detail: labour origin of officials in some industries)]

neme	nő és férfi	nő és férfi	nő és férfi	nő és férfi
foglalkozás	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő	tisztviselő
ágazat	textilipar	textilipar	ruházati ipar	ruházati ipar
adattípus	megoszlási %	100-hoz hiányzó %	megoszlási %	100-hoz hiányzó %
indikátor tartalma	származás	származás	származás	származás
munkás-származás	47,4	52,6	39,5	60,5
önálló származás
tisztviselő származás
összesen	100		100	

A példaként megfigyelt tisztviselők 39,5 - 47,4 %-ban munkásszármazásúak, azaz 52,6 - 60,5 %-ban ennél „magasabb” származásúak, mármint ha abból indulunk ki, hogy egy munkaszervezetben az önálló és tisztviselő személyek vagy tulajdonosi, vagy munkamegosztási okokból fogva rendelkeznek a munkásokkal. A kistulajdonosok legalább afelett rendelkeznek, hogy felvesznek-e alkalmazottat, vagy a munkaerő szükségletet családi munkaerővel, saját munkájukkal elégítik ki. A kistisztviselők munkája nem feltétlenül rendelkezik munkások munkaidejével, de legalább nem

fizikai, az ugyanis Magyarországon kizárja az „úri társadalomhoz” tartozást. A munkások viszont sosem rendelkeznek se az önálló, se a tisztviselők munkaidejével, tehát „lejjebb” vannak. Azt, hogy a munkások „lejjebb” vannak, akkor is megállapíthatjuk, ha az önálló és tisztviselők között nem teszünk vertikális különbséget – azaz munkásszármazásból tanulni mindenképpen inkább jelent mobilitást.

Itt is minden egyes százalékpont különbségnek „jelentése van”, hiszen nem mintavételen, hanem a teljes népesség lekérdezésén alapszik. (Nem mondhatjuk, hogy szignifikáns, hiszen annak csak mintavételnél lenne értelme, csak azt, hogy fontos, hogy a papíripari tisztviselők 1,04-szer ($54,5/52,6=1,036$) előnyösebb társadalmi háttérrel rendelkeznek, mint a textilipariak, vélhetőleg az iskolázott nagyszülő is kissé inkább jellemző rájuk.)

Az igazi „adatrobbanás” azonban a következő, 1960-as népszámlálásnál kezdődik!

a) Azáltal, hogy az 1960-as népszámlálás már minden településre iskolázottsági skálát tartalmaz, a későbbi regionális szülőfoglalkozási, szülői iskolázottsági adatok számára megbízható összehasonlítási bázist szolgáltat. Ez praktikusán megint csak azt jelenti, hogy ha bármely későbbi lokális iskolai adatbázisunkban, vagy mobilitási adatbázisunkban „visszaemlékező” adat van, mondjuk a mezőgazdasági és kereskedelmi szellemi dolgozó szülők, nagyszülők arányára nézve, ezen adatokat használhatjuk összehasonlító bázisként.

b) Az 1960-as népszámlálás járásokra nézve korcsoportos iskolázottsági skálát tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy egy 1990-es adatfelvételhez, ha nem is településenként, de megyénként, ill. járásonként nemcsak a járás múltbeli fejlettségére vonatkozó általános indikátorokat rendelhetünk, hanem külön a szülők nemzedékére és a nagyszülők nemzedékére vonatkozó indikátorokat is. Egy 2020-as adatfelvételnél már a dédszülők nemzedékére vonatkozó adatunk is van, hiszen egy 2000-ben 10 éves gyerek 1930-ban született nagyszülőjének és 1900-ban született dédszülőjének relatív iskolázottsága meghatározható. Magyarán meghatározott foglalkozású embereket nemcsak aszerint minősíthetünk, hogy vélhetőleg milyen iskolai végzettségűek, hanem aszerint is, hogy „felfelé tartó” vagy „lefelé tartó” járásban, megyében azok (Felfelé tart egy járás, ha a 41-60 év közöttiek között mérhető egy főre eső iskolai végzettség szerint sorba rakva magasabb sorszámot kap, mint 21-40 év közöttiek között mérhető egy főre eső iskolai végzettség szerint sorba rakva).

c) Az 1960-as népszámlálás megyékre nézve érettségi (képesítő) bizonyítvánnyal rendelkezőket bizonyítványfajta szerint korcsoportonként, az egyetemi (főiskolai) oklevéllel rendelkezőket oklevélfajta szerint, korcsoportonként részletezi. Így az indikátor azt jelentheti: olyan megyében volt orvos, mérnök vagy tanár képesítésű, ahol ez a képesítés ritkább vagy gyakoribb volt, mint az országos átlag, s ez a tulajdonság nemzedéktársai közül kiemelte-e őt.

d) Az 1960-as népszámlálás un. eltartottsági statisztikájának különös értéke, hogy minden megyére népgazdasági viszony/foglalkozási ág szerint megmutatja mennyi az adott réteghez tartozó személy által eltartott továbbtanuló. Ez immár közvetlenül használandó adat a továbbtanulási egyenlőtlenségek ezen évtizedek alatti bemutatására. Pl. Komárom megyében 1960-ban az agrárszférában a fiúk között 13,8% a középiskolai továbbtanuló és 1,6 % a felsőfokú továbbtanuló, addig a szellemi dolgozók gyerekei között ugyanez ugyanott 46,6, ill. 6,7%. (2.15-ös tábla). Zala agráriumban 10 és 1 % viszont szellemi dolgozói között középfokon még ugyanaz az arány, mint Komáromban, csak a felsőfokú eltartottak szempontjából van lemaradás. Az adatok nem feltétlenül komplementerek, azaz akár „közalkalmazottság” egészéből alkotott indikátort (függetlenül attól, hogy a „közalkalmazottság” milyen fizikai/szellemi összetételű, de mindenki valami az iskolázottságot más tőkefajtaánál jobban értékelő közegben él ott) is összevethetünk a „szellemi dolgozók összességére” vonatkozó indikátorral - a szellemi dolgozóság függetlenül attól, hogy iparban vagy kereskedelemben van szintén valami tolóerő a nem szellemi dolgozókhöz képest. (Némi szarkazmussal megállapíthatjuk, hogy a reklámpari hatások komplexitása bukkan itt fel analógiaként: hétköznapi értelemben azt még átlátjuk, hogy a fürdősampon-flakon színe hat ránk, amikor a terméket levesszük polcra, azt is, hogy az érdekes formája, de azt, hogy egy tárgynak inkább „kéknek” vagy inkább „hullámosnak” kell ahhoz lennie, hogy egy fürdősampon eladja magát, csak komoly empiriával lehet kideríteni. Nos, ez az empiria - az emberek csoportosíthatóságára nézve - a népszámlálásokkal elkészült, mindenkiről látszik, milyen olyan tőkefajtája van, mely az átlagnál magasabb iskolázottsággal függ össze - csak használni kellene.

e) Az 1970-2011-es népszámlálások 10 %-os mintája és 2016-os mikrocenzus alapján a terület és az iskolázottság kombinációja személysorosan tehát minden más adattal kombinálva tanulmányozható a KSH kutatószobájában. Tehát az 1960-as népszámlálás előző pontban említett eltartottsági statisztikája bármely következő népszámlálásból is előállítható, tehát 50 éves időspanban település specifikusan megmondható, melyik réteg hány középiskolást tart el az adott rétegre jellemző összes középiskolás korú gyerekből. A rétegek leírásánál kiemelkedik a 2001-es népszámlálás az iskolai végzettségek részletezettségének tekintetében.

f) A 2001-es és 2011-es népszámlálás alapján (mely 100%-os formában is hozzáférhető) a születési hely, az előző lakóhely, az együtt élő gyerekek születési helye alapján a személyek családok vándorlásának az útja tanulmányozható - így rekonstruálható, mikor melyik gyerek került a megfelelő időpontban az iskolázást támogató közegbe.³

³ 2023.10.05-én a folyóiratszám lezárását követő napon került sor a Wesley-n a szöveg kéziratának vitájára. <http://oktatas.uni.hu/20231005.htm>. A felkért opponensek (Tátra Annamária, Veroszta Zsuzsa) valamint a vitában résztvevő Harcsa István és Tardos Róbert egyaránt nagyon sok

g) A munkába járás helye alapján a személy napi területi mobilitása (munkahely választáskor a „keveset kell utazni” előnyével szemben a „szakmámban maradhatok” értékének adott preferencia tanulmányozható, mármint, ha egyáltalán van a lakóhelyen másfajta, akár szakmájától távoli, bármiféle munka. A munkahely kiválasztására vonatkozó attitűdkutatásokat nem pótolja ez az adat, de ha az egyes iskolázottsági csoportokra jellemző motivációkat egy közvélemény kutatás vagy helyi interjúzás már felderítette, akkor a 2001-e népszámlálás rendkívül részletes iskolázottsági skálája segítségével, sokkal pontosabban becsülhető, mely régiókban mely csoportoknál milyen motivációk érvényesülnek. (vö.: Székelyi-Solymosi, 1994)

h) Az iskolába járás helye alapján a személy napi iskolába járása – mármint, hogy más településre történik-e – tanulmányozható,

i) A meghatározott oktatási intézményekhez tartozó kollégiumokban, mint ideiglenes lakcímen felvett személyek összevethetőek állandó lakhelyükön élő nemzedéktársaikkal, akik nem lettek kollégisták

j) A személyek pontos elhelyezkedése településükön belül (falu „alvége” és „felvége”, városi gettó stb.) tanulmányozható – ha az egyes településrészek lakosságának iskolázottsági összetétele nem lenne elegendő, ez összekapcsolható a KSH éves utca specifikus/lakástípus specifikus ingatlanár adataival is. (Vannak régebbi adatok is, tehát felfelé-lefelé menő tömböket sikerült csinálni pl. Budapest nyolcadik kerületén belül.)

k) A 2001-es és 2011-es népszámlálásból a személyek iskolába járási perc időtartama alapján a településen belüli iskolaválasztás is tanulmányozható – hiszen kétiskolás településen az iskola pontos címe és a tanuló pontos címe alapján erről valószínűségi állítás mindenképpen tehető – hacsak a két iskola nem egymás tőzsomszédságában van, de az ritka.

l) A 2001-es és 2011-es népszámlálásból a pedagógusok munkába járási ideje alapján a településen belüli iskolák „pedagógus összetétele” is tanulmányozható. Hiszen a pedagógus foglalkozású embernek van általunk a népszámlálásból látható életkora, iskolai végzettsége, nyelvtudása. „Tősgyökeres” vagy „newcomer” mivolta, környezetével egyező vagy attól eltérő felekezete, és többnyire van egy házastársa, aki őt – általunk megismerhetetlen tulajdonságok alapján, de a „piac láthatatlan kezeként” működve – a házassági piacon kiválasztotta, és e házastársnak már a foglalkozását is tudjuk, vélelmezhetjük elhelyezkedését is a helyi társadalomban. Mármint: magasabb

figyelemreméltó észrevételt fogalmaztak meg, elsősorban abban az irányban, hogy a népszámlálásból elvileg adódó lehetőségek és hipotézisek ellenőrzendők, ami viszont kivételek és sajátosságok olyan gazdag tárházát nyitja meg, hogy elképzelhető, hogy a fő szabálynak feltételezett összefüggés végül kevés esetre lesz igaz. A vita résztvevői abban állapodtak meg, hogy a szövegben leírt opciók ellenőrzésére célszerű lenne egy-egy PhD hallgatót "ráállítani" - bár ennek gyakorlati megvalósíthatóságához az ülés végéig sem kerültünk közelebb.

presztízsű ember „választottjának” lenni, éppoly információ a környezet, mint az iskolaigazgató számára, mint hogy néhány továbbképzési kredittel több vagy kevesebbje van a pedagógusnak (vö: 2023.1 Educatio szám).

m) A TÁRKI omnibuszból aggregált adatok (százezernyi felnőtt ember) alapján a megye-településhierarchiai elhelyezkedés szerinti differenciáltságban az egyes iskolázottsági csoportok politikai orientációja tanulmányozható, esetleg kombinációban az iskolázottság-foglalkozási hierarchia státuszinkonzisztenciájával, életkorral stb. A 20-22 éves tanulók összevethetők a helybeli nem tanulókkal, közülük a középiskolában érettségizettek és nem érettségizettek a középiskolai, felsőoktatási továbbtanulás és a politikai orientáció összevethető (NPT 50000, NPT100000).

n) A TÁRKI omnibuszból aggregált adatok alapján a megye-településhierarchiai elhelyezkedés alapján az egyes iskolázottsági csoportok felekezeti- orientációja tanulmányozható, két-háromféle vallásszociológiai változó szerint. A felekezeti adat általában nem olyan erős proxija a társadalmi viselkedésnek, ahogy azt Max Weberből gondolhatnánk, de Weber, Karády és Rodney Stark (Stark, 1985) „együtt olvasásával” már nem a katolikusok és protestánsok közé húzunk osztóvonalat, hanem a „nemzeti uralkodó valláshoz tartozás” és a „kisebbségi valláshoz tartozás” dichotómiája alapján. Egyfelől a „katolikusok és reformátusok” másfelől pedig „evangélikusok, unitáriusok, zsidók, kis-felekezetek tagjai” közé. (Lokális szellemi piacon pedig az „egyébként többségiek” is lehetnek kisebbségiek, ahogy egy több évtizedet áttekintő pilot study-ban a „berettyóújfalui katolikus elit”, „berettyóújfalui zsidó elit” példáján ezt igazoltuk. A dolog értelmezéséhez tudni kell, hogy Berettyóújfalun erős többségében református település (Nagy PT 2010). Általánosítható tanulság, hogy a felekezeti csoportok látszólag univerzális különbségei nem csak „nemzeti szinten” kaphatnak jelentéstartalmat. Magyar esetben azt, hogy a weberi „protestáns etika” szabálya a protestánsok várható előnyéről, a polgárosultság helyett a török-Habsburg erőviszonyok függvényében kialakult Kárpát-medencei felekezeti erőviszonyok, közel hozzák egymáshoz az egyformán fejletlen és polgárosulatlan katolikus és kálvinista vidékek adatait, hanem azt is, hogy lokálisan akár ellentétébe is fordulhat, mármint előnyt szerezhhetnek a katolikusok. És mégis míg az állami és püspöki káderpolitikától determinált katolikus elitszerveződés az „amfora”, addig a lokális polgárosodástól determinált zsidó elitszerveződés a „piramis” modellt követi – s ez pusztán népszámlálási adatokból tisztán igazolható. A különbség logikája ugyanaz, mint ami egy Százhalombatta-logikájú „nagyberuházás telepítés” lokális iskolázottsági hatása (ez felel meg a katolikus elitszerveződésnek) és a Körmend logikájú helyi fejlődésből következő elitszerveződés (ez felel meg a zsidó elitszerveződésnek) különbségeit megjeleníteni: az első modellben a képzett elitek speciális összetételének egy sok száz kilométerre meghozott döntéshez van köze, a másodikban helyi előzményekből és országos átlagokból előre kalkulálható képzettségi összetételt találunk majd. És a

különbséget ez esetben bizonyíthatjuk is, magyarázhatjuk is – ha néhány helyi vizsgálat eredménye egybevág a helyi adatokból végzett népszámlálási vizsgálatokkal, akkor az egész országra nézvést).

o) Az egyenként ezer fős omnibuszban egy-egy kérdésre adott válaszok alapján a terület nem vethető össze például egy konkrét kapcsolati-háló hátránnyal, vagy egy konkrét kulturális hátránnyal. Amennyiben azonban a különböző omnibuszokban feltett – az összes kapcsolati hálóra, kultúra fogyasztásra stb. vonatkozó – kérdés alapján sok ezer személyt el tudunk helyezni egy általunk alkotott szubjektív kapcsolati háló kulturális hátrányra vonatkozó három vagy öt elemű lineáris skálán, már ez is kombinálhatóvá válik a megye-településhierarchiai elhelyezkedéssel. Magyarán a „kis elemszám” mint lokális elemzés-akadály, a kérdések konkrétsági szintjének csökkentésével elimináltatott, úgy azonban, hogy a népszámlálásból nem látszó *szubjektív* kapcsolati háló vagy kulturális hátrányok mégis szétválaszthatóak maradnak. (Tarki-NPT-50000, Tarki-NPT-98000)

p) Mivel az omnibuszokban megye változó mellett az igazgatási státusz és a település méret, igazgatási rang is szerepel ezek kombinációjából számos jelentős magyar település azonosítható. Ez elég fontos, mert mondjuk Bács megye, mint „helyi társadalom” bizonyosan másképp működik, mint a Kunság, mint helyi társadalom – különbségük csak konkrét városok beazonosítása útján lehetséges, tekintettel, hogy megyei átlagadatok csak Bács-Kiskun megyére vannak. (Tarki-NPT-50000, Tarki-NPT-98000)

q) Bár az iskolázottsági skála felső része vonatkozásában nem kellően differenciált (azaz főiskolai és egyetemi végzettséget el nem választó), a Medián-32000 nevű aggregált adatbázisunk (melyet Hann Endre szívességének köszönünk), egészen speciális értéket hordoz. Egy olyan régió és településtípus-specifikus szekularizációs jelzést, amely a milyen felekezethez tartoznak be önt/milyen vallású most ön kérdés kettősségére ad választ – s ő is kapcsolható politikai orientációval, nemmel, életkorral, fizikai-szellemi duállal. (Medián-32000)

r) Sajnos folytatás reménye nélkül említjük meg a nemzetközileg is egyedülálló Csákó Mihály-féle Soros Alapítvány finanszírozta 1998-as adatfelvételt, mely az összes 12. évfolyamossal készült (61 ezer fő). Születési hely, lakóhely, pontos iskola cím, felsőoktatási, továbbtanulás céljára kiválasztott település – tele attitűd adatokkal, tantárgyi adatokkal – teszik területileg használhatóvá. Ez a forrás oldja meg azt a problémát, hogy a népszámlálásból – épp a közeli 2001-esből – látjuk, hogy a falusiak közül makroszociológiai értelemben véve kik, településszinten hova, (mely városba) járnak gimnáziumba. Azt nem látjuk, hogy a falu lakosai közül habituális értelemben az értelmiségi státuszt célba vevő, vagy középiskolai végzettséggel megelégedő, jól tanuló vagy a követelményeket épp csak teljesítő csoportokról van-e szó a „kik”

oldalán, s a város melyik – objektíválhatóan eltérő profilú – középiskolájáról van szó a „hova” oldalon. (Csákó, 2002)

s) A „GDPR” adatfelvétel korlátozása előtti utolsó pillanatban sikerült felépítenünk a 2008-as telefonkönyv teljes adatbázisát, melyből a településen belüli lakcímek foglalkozások, etnikai névjellegek kombinációja érthető meg. A „névjelleg” – Karády adataiból tudhatóan (Karády, 2012) – történelmileg tisztább iskolázási tolóerő, mint a bevallott nemzetiség – s ha közvetlen iskolázási adatunk nincs is a 21. századi névjellegekről, a foglalkozás az iskolázottság proxija, település specifikusan, sőt településrész-specifikusan. (Pálnik-Nagy, 2008)

t) Egy kvázi big data adatgyűjtéssel jellemezzük látszólag azonos súlyú települések jelenlétét a nyilvánosságban. A módszer lényege, hogy településlistából és kiadási évtizedből kereséseket generálunk az ADT Plus Arcanum ötvenmillió oldalas (és folyamatosan növekvő) adattárában. A találatok – ahogy ezt egy kísérlet bizonyította – nemcsak azt mutatják meg, hogy a települések súlya egymáshoz képest milyen az egyes évtizedekben, hanem érdemi információt hordoz az is, hogy kulturális vagy ipari stb. jellegű sajtótermékek termelik ezt a találattömeget. (Nagy PT, 2022)

u) Egy életrajzi lexikonban, ill. Who is Who életrajzokban való említettséggel jellemezzük látszólag azonos súlyú települések említésének különféle pályák elitjébe kerülési valószínűségeit prediktíven validáló tulajdonságát, Karády Viktorral közös évtizedes kutatásaink bázisán. (Nagy PT, 2022)

Az alábbi elemzések tehát úgy készültek, ill. készülnek folyamatosan, hogy az egyes adatbázisokból nyert adatokat indikátorként más adatbázisok személyeihez kapcsoljuk, kapcsoljuk csoportjellemzőként. Például: ha valaki arra kíváncsi, hogy hogyan érinti a komáromi és hogyan a zalai emberek profilját az iskolázottságuk, akkor a 2011-es népszámlálásban minden zalaegerszegi és kaposvári ember mellé odakerül, hogy milyen valószínűséggel jobboldali szavazó, s hogy e jobboldali szavazó mi volt „létrehozásában”, egyik illetve másik helyen mennyit „számított” a középiskolai végzettség. Egy-egy változó arról, hogy a település lakás ár szerint első, második, illetve harmadik harmadában lakók között mekkora a középiskolai végzettségűek aránya, hogy ha sok szétszórt egészségügyi kérdés alapján az embereket szétosztjuk egészségügyileg jól, közepesen vagy rosszul ellátott csoportba, akkor a három csoporthoz tartozók között mennyi az érettségizett, hogy az egyes településeken élő nemesi névjellegűek között mennyi a nyilvánvalóan minimum érettségit követelő foglalkozások követőinek aránya stb.

Hipotézisek az általános iskolás kori hátrányokkal kapcsolatban

Ha kissé elszakadunk a „hátrányoknak az a természetük, hogy halmozódnak” gondolatától egy kissé analitikusabb megközelítés irányába, versengő hipotézisként állíthatjuk szembe a következő két állítást:

- az iskola hiánya, vagy pedagógusokkal való rossz ellátottsága erősebb hátrányokat okoz az „iskolázottság növekedése”, mint lehetőség létrehozására, vagy „iskolai eredményesség”, mint lehetőség létrehozására, mint a kis településeket sújtó többi egyenlőtlenség.
- a települést jellemző többi hátrány (pl. infrastruktúra, lakossági összetétel stb.) összességében, vagy akár külön-külön fontosabbak, az iskolázottsági hátrány megteremtésében.

A versengő hipotézis eldöntésében formálisan segít, hogyha az egyes hátrányok szerint sorba rakjuk a településeket. Az így nyert sorszámokat korreláltatjuk akár a helyi 16 évesek iskolázottsága, akár a 14 évesen hat általános iskolai osztályt el nem értek aránya, akár a „gimnáziumba bejáró 15-18 évesek aránya” adatsoraival. Akár a településről származó 25-30-évesek között a diplomások (vagy más iskolázottsági csoportok) aránya, akár a településen lakó 25-30-évesek között a diplomások aránya, akár a települést korábban lakóhelynek használó 25-30-évesek között a diplomások aránya, akár a települést munkahelynek használó 25-30-évesek között a diplomások aránya utal a szülő társadalom kulturális erejére. A többi iskolázottsági csoport esetében ugyanezt a 20-24 évesekből számított sorrendeket érdemes megnézni (A logika az, hogy az iskolai végzettség megszerzésétől kezdve minél kevesebb idő teljen el, hiszen minden egyes évvel nő annak a valószínűsége, hogy az iskolázott fiatal elhagyja a települést).

Ennek során az alábbi (országosan általában igaz) kijelentések igazságának mértéke területspecifikus adat lesz:

- A kis gyerekek sokkal kevésbé képesek naponta lakóhelyüktől távolra járni, mint munkahelyet kereső felnőttek, ezt a családok is sokkal kevésbé támogatják.
- A falvakból rekrutálódó kollégiumok összetételei (népszámlálásból teljes körben születési hely, állandó lakóhely szerint bemutathatóan) nem csak azokról informálnak, akik bennük laknak, hanem a tekintetben is, hogy a magasabb iskolatípus jelen nem léte városi kollégiumok felé viszi a falusi gyerekek számára potenciális közvetlen példaadóként szolgáló kissé idősebb gyerekeket, s helyben hagyja azokat, akik „nem kell tanulni” mintát mutatnak. A népszámlálás így nem képes ugyan pótolni egy – helyi csoportosulásokat felmérő – ifjúságszociológiai felmérést, de azok eredményét némiképp előre jelezni képes.
- A nem napi szolgáltatásokat, egészségügyet, kultúrát igénybe vevő emberek számára a „megélhetési kényszer”, a gazdaságos nagybevásárlás, mint társadalmi

szokás előretörése, illetve a családtagok rendelőintézetek látogatásával „kezelt” betegsége erősebb motiváció is, mint az iskoláztatás – ezért az iskoláztatáshoz szükséges erőfeszítések a családi erőforrás elosztásban hátra sorolódnak.

- A társadalom alsóbb csoportjainál az erőfeszítést az iskoláztatási kényszer, a tankötelezettség tartja fenn. A tankötelezettség korhatárának csökkentése ezért jobban sújtja a falusi gyerekeket, ami pl. a 2001 és 2016 közötti sorrendkülönbségeket magyaráz Tardos Róbert mutatott rá az ellentmondásra, hogy itt az aufklérista kényszer megszűnése a gyerek jövőbeni szabadságát korlátozza, miközben szüleinek szabadságfokát aktuálisan növeli.
- A fogvatartási intézmények lakóinak száma – születési helyük és előző lakhelyük alapján – jellemzik a falvakat akár aszerint, hogy az éppen iskolába járó nemzedéknek még a közvetlen közelmúltban is példaadó épp csak idősebb kortárs csoport, illetve a bármely korosztályhoz tartozó „lakóhelyi ismeretségi kör” mennyire jelent iskolázási ellenmotivációt – tehát a kriminálszociológiai vizsgálatok esetlegessége nélkül bemutathatjuk e „deviancia” hátrányos helyzetű településeket továbbreagáló hatását.

Hipotézisek a középiskolás kori hátrányokkal kapcsolatban

A középiskolák létrejöttével, illetve a középiskolázottság növekedésével kapcsolatban a következő „igazságok” területspecifikus mértéke tárgyalható:

- Amikor a társadalmi fejlődés következtében a középiskolázás tömegesedni kezdett, *újabb* (tehát nem történelmileg örökölt) középfokú iskolák azokon a településeken nyíltak, ahol volt elegendő megfelelő korú – Magyarországon ez 1945 óta 14 év – gyerek, aki elvileg igénybe vehette azt. Ha erre más nem hatna: a gyerekek számával korrelálna a középiskola-nyitás, tehát minden középiskola-nyitás, vagy középiskolanyitás-elmaradás, ami ettől eltér – magyarázatot igényel.
- Az ország különféle foglalkozású emberei által eltartott 16-17 éves gyerekek iskolázására vonatkozó adatokból tudjuk, hogy a tercier szférában dolgozók sokkal, az iparban dolgozók valamivel jobban „ambicionálják” gyermekük iskoláztatását, mint az agráriumban dolgozók. Ennek magyarázatát, hogy a képzett emberek, mint munkatársak előnyeit a tercier szférában és az iparban dolgozó kollégáik és főnökeik könnyebben érzékelik, mint a mezőgazdaságban dolgozók, nemcsak elgondolhatjuk, hanem munkaerő piaci kutatásokból is láthatjuk.
- Az iskolázott szülők mindig „ambiciózusabbak”, mint az iskolázatlanok, hiszen gyermekeik relatív iskolázottsági szintjének (gyakorlatilag: a szülők iskolázottsági szintjénél valamivel magasabb, hiszen az országos iskolázottsági szint inflációját a képzettek érzékelik) csökkenése szimbolikus vereséget jelentene a család státuszpozicionálási stratégiájában.

- A kevés gyermeket nevelők mindig "ambiciózusabbak", mint a sokgyermekesek - az első csoport több családi erőforrást tud koncentrálni az iskoláztatásra és egy gyermek nevelésére, mint a második. A több gyermeket vállaló szülő - tudva vagy öntudatlanul, de környezetét figyelve - minden egyes újabb gyerek vállalásakor habituális döntésről tett tanúbizonyságot, miszerint a már meglévő gyerekekre jutó iskolázást célzó családi erőforrásokat kész csökkenteni - azért az általa feltételezett érzelmi nyereségért, ill. a gyerek kapcsolati hálójának potenciális növeléséért, saját időskori ellátásának javuló kilátásaiért cserébe. Az ellenérvre, hogy az „emberek nem így gondolkodnak” azt a választ adhatjuk, hogy e habituális döntéshez - iskolázottság nélkül is! - mindenki elegendő információval rendelkezik, mert a hozzá foglalkozásban hasonló, de húsz évvel idősebb emberek jövedelme alapján valójában (től-ig értelemben) előre látja saját vélhető jövedelmét, amikor a még meg nem született/ meg nem tervezett gyermek főiskolás lesz. Azt is látja - szomszédságában, rokonságában, hogy vannak e hétköznapi előnyei („örömei”) hátrányai („gondjai”) a több gyermek nevelésének, látja, hogy családi munkamegosztás segíthet az öregellátásban, s vannak tapasztalatai arról, hogy könnyebb vagy nehezebb kapcsolati tőkét mozgósítani annak, akinek több testvére volt, mint annak, akinek esetleg több osztálytársa - vagy fordítva.

Ezek az általános összefüggések nemcsak azért fontosak, mert „igazságuk mértéke” jellemzi az egyes településeket, hanem azért is, mert a nagyobb településeken a lakosság nagyobb része foglalkozik iparral és kereskedelemmel, a lakosság nagyobb része tartozik az iskolázottabb réteghez, és a lakosság nagyobb része tartozik a "kevesebb gyermeket nevelő család" társadalmi csoporthoz, mint a kisebb településeken.

A nagyobb településen tehát *nemcsak azért van több középiskola*, mert abszolút számban több gyerek számára hiányozna annak elérhetősége, illetve egy négyzetkilométerre a magasabb népsűrűség következtében több gyerek jut, hanem mert a társadalmi körülmények miatt többen akarnak közülük iskolába járni. A városokban a potenciális tanulók nagyobb része válik tényleges tanulóvá, mint a falvakban. Ennek a korrelációnak a mértéke azonban változik, ami a települések és iskoláik közötti különbségekkel magyarázható.

- A nagyobb települések munkaerőpiacán gyorsabban csökken azoknak a munkahelyeknek a száma és társadalmi presztízse, amelyekhez elegendő az alacsonyabb iskolai végzettség - ez 2001-es 2011-es adatok összevetéséből is látszik. De még inkább több évtizedes távlatban - az iskolázást nem ambicionáló társadalmi csoportokhoz tartozók társadalmi tapasztalata tehát időben előre haladva egyre közelít azokéhoz, akik ambicionálják az iskolázást, így azok a város lakó társadalmi csoportok, amelyek egy adott időszakban nem preferálják

gyermekük iskoláztatását, gyorsabban változtatnak hozzáállásukon, mint a falusiak.

- A falvakban élő iskolázottabbak számára egyértelműbbek a város oktatási rendszere és a falu "oktatási rendszere" (esetenként egyetlen óvoda és egyetlen, esetleg nem is teljes általános iskola) által kínált eltérő lehetőségek, így aki ambiciózus a gyermekei taníttatására, az nagyobb valószínűséggel költözik (tehát: nem mindennapi utazással, hanem a család lakóhelyének megváltoztatásával kerülve közelebb az iskolához) egy nagyobb településre, mint azok, akik nem ennyire ambiciózusok. Ez a hatás nem feltétlenül akkor érvényesül, amikor a gyerek középiskolás korba ér, hanem, amikor olyan általános iskolát választ, ahonnan van esélye továbbtanulni.
- A képzett lakosság hamarabb elhagyja a falut, vagy legalábbis nagyobb az esélye a távozásnak, különösen annak a részének, amelyik a helyi szülői közösség informális vezetőjévé válhatna vagy falufejlesztő egyesületi elnökké, községi képviselővé válhat. A szülők nélkül, akik a helyi társadalom "erős szereplői", az oktatás "súlya" kisebb lett a falu politikai színterén más társadalmi kérdésekhez képest - életkörülmények, utcafelújítás, csatornázás, utazási lehetőségek, szociális gondoskodás „lobbistái” igényelhetnek részt a helyi erőforrásokból. Mi több, a helyileg tekintélyes személy, iskolázási érdekeltségét hamarabb teszi át a szomszéd településre, mint pl. ingatlanulajdonát, így meglévő tekintélyét - amit korábban oktatásfejlesztési irányban mozgósított, most közműfejlesztési irányban mozgósítja. Az évek előrehaladásával amúgy is ez történik, hiszen a tekintélyes személy (a falu átlagánál alacsonyabb gyerekszámúval) amúgy is rövidebb ideig érdekelt az iskolafejlesztésben, mint közműfejlesztésben - melyben akkor is érdekelt marad, ha gyerekei már felnőttek. A képviselőtestületekben az oktatási fejlesztésben kiemelkedően érdekelt aránya csökken a más fejlesztési területekben érdekelttel szemben. Ez a kisebb falvakban (városokhoz képest, sőt az előző ciklushoz képest is!) *mind kisebbé* teszi annak esélyét, hogy a helyi képviselőtestület - ugyanakkora erőforrásból - iskolabarát döntéseket hozzon - mármint abban a két évtizedben (1990-2011) amikor „ágazatok” versengtek helyi erőforrásokért. (vö.: Csizmadia, 2015)

Az a fiatal, aki városi iskolát végez - nem csak a munkaerőpiac és nem csak munkaügyi okok miatt, hanem a városi életmód és a kulturális fogyasztás vonzereje miatt is - kisebb valószínűséggel marad falun a középiskolai évek befejezése után, mint az, aki nem tanult tovább. A tanult fiú nagyobb valószínűséggel alapít családot is a városban, mint saját falujában, már csak azért is, mert városi iskolázása során nemcsak városi, hanem más falvakból származó lányokat is megismert - az ifjú pár „közös nevezője” a város, a kölcsönös garancia az apósoktól-anyósoktól való távolságra, melyről, mint motivációról a vígjátékokon kívül a 2011 és 2016-os adattárat

összekapcsolva a költözések alapján is tudunk. Tehát egy adott falusi csoport unokáinak esélye a "városba költöző csoportba" kerülésre korrelál az unokák iskolázottsági szintjével.

Tardos Róbert rámutat, hogy létezik egy környezet érzékeny értelmiségi szegmens (napról napra megjelennek a hírekben, talán nem csak anekdotikus jelleggel), akik viszont a városból a falusi természeti közegbe „menekülnek” (persze ennek megfelelő vidéki tájakra), plusz esetleg gazdasági célokkal is betelepülő külföldi népesség (főleg a Dunántúlon és az Északi Hegyvidéken – ennek mérete is ellenőrizhető azok számából, akinek születési helye, előző lakóhelye nagyváros volt. (Tardos, 2023)

Mindezek a tényezők azt jelentik, hogy nem statikus állapot, hogy a kisebb településeken a városokhoz képest kevesebb a képzett ember, hanem spontán folyamatok folyamatosan *mélyítik* a kis- és nagy települések közötti különbséget. Így amíg nem kezd telítődni az iskolázottsági szint, addig a falu és a város közötti különbség az átlagos iskolázottsági szint tekintetében mindig növekedni fog. A kötelező iskolai végzettségi szint telítődése után ezt a szerepet egy magasabb iskolai fokozat veszi át, majd telítődéskor az azonos évfolyamhoz tartozó kevésbé rangos, ritkább szakok veszik át az irányítást.

A mérés útja

Ez a folyamat – benyomásunk szerint, amit számszakilag legfeljebb néhány IPUMS adattárral, azaz külföldi népszámlálással (közülük is azokkal, amelyek regionális változókat is közreadnak, pl. az osztrák, vagy román) lehet igazolni⁴

Kis és nagy települések közötti különbség általános törvényszerűségein múlik (azaz nem a „jó szándékon” múlik) bár a kistelepülések hátrányos helyzetének mértékét nagyban befolyásolják az országok és régiók közlekedési rendszerének javuló feltételei, a fejlesztési politikák, a támogatások, az ösztöndíjak – a nemzeti és európai hatóságok döntései.

Megjegyzendő azonban, hogy az Európai Unió legnagyobb támogatási formája az agrártermékek támogatása sokak szerint (akikkel a szerző egyetért) csak növeli, mert elföldi a bajt, a versenyképtelen, iskolázást, iskolázottságot, szakértelmet, technológiai innovációt, kereskedelmi ügyességet nem igénylő helyi termelést. Kissé hasonló ez a probléma, mint amit „erőforrás átoknak” hívnak. A központi támogatás, mint a „helyi sajátosságok támogatása” kontra „változási potencialítások támogatása” alternatíva elemzésére az Európa unió „területfejlesztési stratégiája” objektíve nem alkalmas, hiszen egyidejűleg értelemszerűen csak egy van belőle, de pl. az USA-ban ahol

⁴ <https://international.ipums.org/international> Ez a Magyarországon viszonylag kevésbé használt adattár összességében több százmillió emberről tartalmaz személyes adatokat.

egymáshoz alkotmányosan hasonló államok vannak, idősorosan is komparative is összehasonlítható stratégiák tanulmányozhatók. (Mihályi, 2014)

A hátrány mértékének mérését és nemzetközi összehasonlítását rendkívül nehézé teszi, hogy történelmileg különböző településkategóriák, település-típus elnevezések alakultak ki a világ, illetve Európa különböző országaiban, ennek teljes egyesítésére sem az unió sem más nemzetközi szervezetek nem tettek kísérletet, s ezt a tényt a nemzetközi statisztikai szervezetek is akceptálták: „Ha a tagállamok szükségesnek tartják, lehetnek további NUTS-szintjeik is.”, intézkedik a 2003-a EU rendelet.⁵

A fejlődési irányok sem egyformák, hiszen vannak országok, ahol a közigazgatási határok egyre inkább egybeesnek a társadalmi-gazdasági folyamatok által diktált határokkal, máshol viszont ezek a területi egységek a helyi vagy kormányzati elitek érdekei miatt közigazgatásilag és névlegesen külön maradnak. Erre négy példa a magyar történelemből:

- A Budapest szomszédságában kialakult iparvárosokat (Újpest, Csepel), amelyek egy Budapesthez kötődő gazdaságot és társadalmat alkotnak, 1950-ig külön tartották, hogy csökkentsék a szociáldemokrata szavazó munkásosztály jelenlétét Budapest választói körében. Tehát közel fél évszázadon át „hiába” növekedett Budapest „valósága” szakképzett munkásokkal, a jogi értelemben vett Budapesten a keresztény kispolgárság, a köztisztviselők aránya (mely eredetileg azért lett ekkora, mert egy húsz milliós ország fővárosa volt) nem változott.
- 1990 után több tucat Budapest zöld gyűrűjéhez tartozó település különálló egységet alkot. Azok a települések, ahol szinte nem folyik gazdasági tevékenység, de több százezer lakos él és jár dolgozni a fővárosba, magas adóbevételekkel és magas átlagos iskolai végzettséggel tűnnek ki, érdemben megváltoztatva, hogy mennyire „kell” korrelálnia tényleges nemzeti jövedelem termelésnek és az iskolázottságnak. Azaz, ha ezeket a zöld gyűrűs településeket, mint „atipikusakat” kivennénk, még szorosabb lenne az iparüzési adóbevétel és az iskolázottság országos korrelációja.
- A közigazgatást európai fejlesztési logikákhoz illeszkedő NUTS2 bevezetését célzó 2006-os törvényjavaslatot az akkori parlamenti ellenzék vétója miatt a parlament elutasította, majd ugyanezen erők Orbán-kormányként a 11. századi megyei struktúrát nemcsak fenntartani kívánták, hanem ezt szimbolikusan megerősítő

⁵ Different levels are needed for regional statistics depending on the purpose of these statistics at national and European level. It is appropriate to have at least three hierarchical levels of detail in the European regional NUTS classification. Member States could have further levels of NUTS details, where they consider it necessary. (REGULATION (EC) No. 1059/2003 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS)).

szóhasználatba is kezdtek pl. vármegye. Az ezredfordulós mikroregionális rendszert, amely 174 ipari és kereskedelmi központ köré szervezte a falvakat, 198 elemű járási rendszerré alakította át, több száz évvel ezelőtti adminisztratív és szimbolikus szempontokat helyezve előtérbe a ma élő emberek kényelmével és érdekeivel szemben. (Reinhardtne, 2012)

- Az európai és a magyar fejlődés logikája az volt, hogy ahogy egy szint tömegesedik helyi közigazgatási ügygé válik, azaz a helyi választott testületek jogává az arról való döntés, hogy az adott szintű iskolából mennyi kell és a közigazgatási egységen belül hol, mekkora felszereltséggel és költségvetéssel. Ez a 19. századtól kezdve így volt a népiskolázásra, majd az 1920-as évektől a második szintre (amit akkor polgári iskolának hívtak) nézve. (Az egész elképzelés Condorcet-ra, a francia forradalom „ahistorikus racionalitására” megy vissza, amit Eötvös még nyilvánvalóan tudott, Klebelsberg szerencsére nem.) Az 1990 és 2010 közötti fejlődés (tanácsrendszeri előzmények után) a helyi önkormányzati választási kampányokat is magában foglaló helyi oktatáspolitikázás lehetőségét a középiskolázásra is kiterjesztette. A felsőoktatás tömegesedésével a logikának abban kellett volna folytatódnia, hogy az önkormányzatok a felsőoktatás felé is kiterjesztik befolyásukat, de a centralizációs logikából 2010 után az ellenkezője következett, (az óvodák kivételével, amit akár a szociális szférához is lehet sorolni) az iskolafenntartás állami ügygé vált. Tovább rontja a statisztikai összehasonlíthatóságot, hogy maguk az iskolák, főképp a középfokú iskolák természetesen ott vannak, ahová történeti okoknál fogva alapította egy-egy püspök vagy szerzetesrend, tehát diákjaik ahhoz a településhez „adódnak hozzá” – az pedig országanként és történelmi időszakonként nagyon különböző, hogy az iskolai adatszolgáltatásból mennyire derül ki, hogy milyen arányban vannak a diákok között olyanok, akik közeli településről járnak be.

Egyetlen olyan adatforrásunk van, mely nagyon sok országban és az elmúlt több évtized vonatkozásában is tartalmaz ezt tükröző adatokat. (A „sok országban van így” érv jelentősége hazai kutatásnál is megvan, tekintettel arra, hogy nagyszerűen összehasonlíthatóak osztrák-magyar, román-magyar stb. határ menti térségek változási tendenciái az 1990-2010 közötti időszakban.) A népszámlálásokból ugyanis *mindig* elkülöníthetőek a különböző életévükben járó gyerekek, pontosan meghatározható a lakóhelyük, Magyarországon mindig, nemzetközileg gyakran a már elvégzett iskolaévek száma, mely összevethető azzal, hogy ugyanazon életkorra a gyerekek *átlagosan* hányadik osztályba jutnak el, s általában van valamiféle adat arról is, hogy a 10 évesnél idősebbek milyen iskolatípusba járnak. Hasonlóképpen minden népszámlálás tartalmaz adatokat arról, hogy a fiatal felnőttek – akik közül az iskoláskorú gyerekek szülei kikerülnek – milyen iskolai végzettségűek, s – bár országanként igen különböző módon – arról is, hogy mivel foglalkoznak, van e

munkájuk. Az adatok eme kombinációjából tehát úgy idősorosan, mind nemzetközileg összehasonlítható adatokhoz juthatunk.

Ahhoz, hogy a települési hátrányt olyan módon mutassuk ki, hogy függetlenítsük a történelmileg változó kormányzatok „elnevezés politikájától”, a városi címért lobbizó helyi elitek pártpolitikai hatékonyságától, illetve a történelmileg kialakult nemzetközi különbségektől, azt az eljárást követtük, (illetve fogjuk követni) hogy a mindenkori népszámlálás adatai alapján mechanikusan harmadoltuk el, (ötödöltük el, hetedeltük el) a településeket.

A települések elhelyezéséhez méretük, a települések igazgatási státuszának hierarchiája, az ott található értelmiségiek aránya stb. minden torzító körülmény ellenére azért vagy ordinális vagy lineáris sort képez. Nem így áll a helyzet a település regionális elhelyezkedésével, ami jellegzetes kategoriális változó. Persze a „szomszédság” átlagos minősége maga is egy hátrányfajta. A „környezet” átlagának megállapításához természetesen tudnunk kell, mely települések adataiból számoljunk átlagot.

Másképpen fogalmazva: megpróbáltunk függetlenedni, a járás, megye, régióhatároktól is. Azt reméljük, hogy a kutatás végére elmondhatjuk:

- Járásonként és kistérségenként is kiszámoltuk az átlagokat ezzel minden falura nézve két adat keletkezett, amelyek ilyen értelemben a „történelmi regionalitás”, „közelmúlt történelmi-településfejlesztés regionalitás” átlagát fogják jelenteni. Ezzel kiegyenlítettük, hogy nem tudjuk, hogy valójában a kis térségbeli vagy a járásbéli szomszéd települések alkotják-e egy-egy falu környezetét.
- A járásokat székhelyük szerint észak déli irányban, majd kelet nyugati irányban párokba szerveztük, majd ezt egy járásnyi eltolással megismételtük. Ezzel minden falura nézve további négy adat keletkezett - ezzel viszont már megyehatárokat is, sőt eurorégió határokat is tudatosan átléptünk, potenciálisan, későbbi vizsgálatokra nézve bármely jelenségre nézve, szem előtt tartva azt az alapvető magyar historiográfiai tapasztalatot, hogy amikor elkészült az 1830-as évekbeli piacközpontok és a hozzájuk tartozó kistérségek képe, a magyar történelmi megyerendszertől teljesen független lép tárult elénk. Az emberek (Kossuth nemzedéktársaiként, Táncsics nemzedéktársaiként, Jedlik Ányos nemzedéktársaiként, hogy különböző élethelyzeteket érzékeltessünk) ügyeiket intézendő kénytelenek voltak járásközpontokba, megyeszékhelyekre járni, de sem portékáik árulásának, sem a munkakeresésnek, sem az iskolakeresésnek nem jelentettek iránymutatást ezek a határok már akkor sem. (Bácskai, Nagy, 1978)
- A települések közötti autópályán mért távolság szerint kelet-nyugati és észak-déli irányban is „egyórás kistérségeket” hoztunk létre, majd ezeket félórával eltoltuk. (E mögött az a feltételezés is áll, hogy a nem autóval közlekedő ember számára rendelkezésre álló lehetőségek – tehát a helyi busz és vasútjáratok – közlekedési

időigénye ezzel arányos.) Ez esetben ugyanis a közlekedő ember „időrégióját”, „közlekedési ár régióját” próbáltuk létrehozni. Sajnos itt további becslési nehézségek adódnak, hiszen a települések közötti utak minősége közötti különbségek elképzelhetővé teszik, hogy egy húsz kilométerre lévő iskolába vinni naponta a gyereket, nagyobb autóamortizációt és nagyobb fáradtságot okoz, mint másik irányba elindulva harminc kilométert autózva.

Vannak- e számszerű eredmények?

A szokásos fordulatnál, hogy „terjedelmi okokból a számszerű tanulságok bemutatása a következő tanulmány tárgya lesz” talán figyelem felkeltőbb három részlet beidézése a készülő tanulmányból:

„A regionális fejlettség és településszerkezeti fejlettség iskolázásra gyakorolt hatását az 1910-2011 közötti adatok alapján. történeti ismereteinkkel is kombinálva egy strukturális nemzetközi hatás, egy bécsi döntés-mozzanat, és egy birodalmi hatás kombinációjaként írhatjuk le, kissé talán elkedvetlenül „a régióink sorsát magunk döntjük el” álláspont híveit. A 16. századi török előrenyomulás közhelyén túl, időben első nemzetközi hatás az volt, hogy Európa és a Török Birodalom viszonya a 16-17. században Európa centrális területeinek védelmében, a török expanziót Lengyelország felé engedte meg. Ennek Észak-kelet Magyarország és Kelet Szlovákia az útvonalába esett, ezt követte akcidentális mozzanatként, hogy a 15 éves háború hadművelési területére vonatkozó döntésből következő pusztításból következő településszerkezet-átalakulás hosszú távú hatása feljavította Dél-Kelet Magyarország iskolázási esélyeit, a 19-20 századi birodalmi szintű hatás pedig a Budapest-Bécs és Budapest-Krakkó útvonalba eső Észak-Dunántúl és Közép-Szlovákia iskolázottsági esélyeit javította fel. (Utóbbit igazolja, hogy bár a budapesti és ausztriai turisztikai kereslet újabb keletű hatását tükröző Észak-Balaton hatás ezen valamit enyhített, Észak-Dunántúl déli fele egyértelműen gyengébb képet mutat, mint az északi. Nyugat-Szlovákia adatainak (Pozsony környékét kivevő) történelmi gyengesége azt látszanak bizonyítani, hogy Közép-Szlovákiáig nem Bécs és a Cseh-Morva régió fejlettségének hatása ért el.”

„A 2001-2016-os másfél évtized több százezer a megfigyelés pillanatában 16-17 éves fiataljának létszámát, településméret szerinti eloszlását és iskolai útválasztását kombinatív tanulmányozva a kistelepülések elfogyásának közbeszédbeli morális pánikjának ellentmondva a hátrányos helyzetű kistelepülések fiataljainak aránynövekedését diagnosztizálhatjuk. Az Educatio 2018-as Mérleg számában már bemutattuk, hogy az iskolatípusok közötti választás hogyan függ össze egészen szorosan az eltartók szocioökonómiai státuszával, és ez a determináció 2011-2016-ban növekedett is. 2018-ban még csak a méret szerinti 2016-os településhierarchia iskolatípus választásra gyakorolt hatását igazoltuk, most többféle determinációt mutatunk be, és a determinatív hatás időbeni mélyülését.”

„A különféle településeken lakó, onnét elszármazó emberek sorsának determináltságával kapcsolatos számaink épp ellentétes hatást mutatnak. A középiskolázási célból kollégiumba menő, vagy gyerekük iskolázása érdekében, önmaguk felnőttkori iskolázása érdekében lakóhelyet váltó csoportok jobb középiskolához jutnak, jobb felsőoktatási intézményhez jutnak, mint azok a rétegtársaik, akik a helyi iskolakínálattal megelégednek. Történelmileg nemcsak hazai, de nemzetközi méretekben is igazolható, hogy az éppen még iskola hiányos, de már iskolát ambicionáló csoportok iskolázási eredményessége akár jobb is lehet, mint az őket követő évjáratoké, akik a frissen megalakult (átlagosan a szabadon választhatók átlagánál mindenképpen gyengébb) helyi iskolákat látogatják.”

Cikkünknek, módszertani ötleteken túl – talán az a legfontosabb tanulsága: mást tudunk meg a világról, ha az adatokat arra használjuk, hogy az életük kérdéseiben döntéseket hozó embereket próbáljuk megtalálni és leírni, mintha azokat a kategóriákat, intézményeket, területi egységeket, ahova *mások* osztották be őket. Más összefüggések igazak az adottságokat sorsként elfogadó többségre, s mások az abból kitörni akaró kisebbségre. A sorsot el nem fogadó kisebbség – településenként eltérő mértékben – aránya eltérő mértékben és eltérő ütemben változik.

A filozófiai konzekvenciák levonása nem a szerző feladata, hanem az olvasóé.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Altschul, I. (2012): Linking Socioeconomic Status to the Academic Achievement of Mexican American Youth Through Parent Involvement. – Education. Journal of the Social Work and Research 3.(1):13–30.
<https://doi.org/10.5243/jsswr.2012.2>
- [2.] Andl Helga (2020): A kisiskolák és lehetőségeik. – Educatio® 29 (3):409-424.
- [3.] Bácskai V., Nagy L. (1978): Piackörzetek a XIX. század eleji Magyarországon. – Ethnographia 89 (2): 217-230. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.3.6>
- [4.] Blaskó Zsuzsa (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás. – Szociológiai Szemle 12. (2):3-27.
- [5.] Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. – In: Angelusz R. (ed.) A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum, Budapest.
- [6.] Bradley, R., Corwyn, R. (2002): Socioeconomic Status and Child Development. – Annual Review of Psychology 53 (1):371-399.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135233>
- [7.] Csákó Mihály (2002): ...és a doktor úr gyereke? Adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához.– Educatio® 11(2):211-226.

- [8.] Csákó Mihály (2012): Tantárgyak, osztályzatok és a családi háttér. – *Educatio*® 21(4): 535-547.
- [9.] Csehné Papp Imola (2014): A munkaerő-piaci tájékozottság és az elvárások területi differenciái.– *Educatio*® 23(2):292-304.
- [10.] Csizmadia Zoltán (2015): A kapcsolati tőke osztályszerkezeti aspektusai lokális metszetben. – *Századvég* 20. (78): 49-75.
- [11.] DiMaggio, P. (1998): Kulturális tőke és iskolai siker. – In: Róbert P. (ed.) *Társadalmi mobilitás. Új Mandátum*, Budapest.
- [12.] Elekes Gy. (2011): Roma integráció és iskolai mobilitás.– *Educatio*® 20(2): 253-257.
- [13.] Engler Á., Márkus E. (2016) : A formális és nem formális felnőttkori tanulás térségi vetületei. – *Educatio*® 25(2):170-183.
- [14.] Erdei G., Budinszki I., Tar I., Eperjesi T. (2014) : Felnőttképzés és vidékfejlesztés.– *Educatio*® 23(3): 403-414.
- [15.] Erdei G. (2016) : A tanuló régió. – *Educatio*® 25(2): 291-293.
- [16.] Eröss G. 2005 : Iskola a város szélén. Szegregáció és szimbolikus tér.– *Educatio*® 2005 14. évf. 1. sz. 208-211 o.
- [17.] Fehérvári A., Szemerszki M. (2019) : Tanulási utak a közoktatásban és a felsőoktatásban. – *Educatio*® 28(4):645-658.
<https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.1>
- [18.] Fehérvári A. (2007): A hátrányos helyzetű tanulókat oktató tanárok. *Educatio*® 16(1):125-129.
- [19.] Fehérvári A. (2011): Szerkezeti átalakulások a közoktatásban. – *Educatio*® 2011 20. évf. 4. sz. 587-594 o.
- [20.] Fehérvári A. (2013): Szakiskolások rekrutációja. – *Educatio*® 2013 22. évf. 4. sz. 516-528 o.
- [21.] Forray R. K., Híves T. (2011): A középfokú szakképzés területi alkalmazkodása. – *Educatio*® 20(3):342-358.
- [22.] Forray R. K., Híves Tamás (2013): Az iskolázottság térszerkezete, 2011 . – *Educatio*® 22(4):493-504.
- [23.] Forray R. K. (2016): A művelődési városközpontoktól a tanuló közösségeig. – *Educatio*® 25(2): 210-219.
- [24.] Forray R. K., Kozma T. (2011): Az iskola térben, időben. – *Új Mandátum*, Budapest.
- [25.] Gál Z. (2016): Egyetem és a város. – *Educatio*® 25(2):220-233.
- [26.] Garami E. (2014): Kistérségi jellemzők és az oktatás eredményessége. – *Educatio*® 23.(3): 424-437.

- [27.] Harcsa I. (2018): Népszámlálási adatállományok hasznosíthatósága a társadalmi tagolódás és egyenlőtlenségek kutatásában. – *Educatio*® 27(4): 669-677. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.4.9>
- [28.] Hegedűs R. (2016): A LeaRn index és a tanulói teljesítmény területi összefüggése. – *Educatio*® 25(2): 268-277.
- [29.] Híves T. (2005): A középfokú képzés szerkezetének változása Budapest, 1990-2003. – *Educatio*® 14(1): 165-170.
- [30.] Híves T. (2006): A hátrányos helyzet az oktatás területi kutatásában. – *Educatio*® 15(1):169-174.
- [31.] Híves T. (2016): Választások és lehetőségek - a középfokú továbbhaladás statisztikai elemzése. – *Educatio*® 25(1):111-120.
- [32.] Horváth Á., Makó Á., Széll K. (2019): Karrierút-mintázatok a szakképzés után. – *Educatio*® 28(4):683-704. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.3>
- [33.] Horváth Gy. (szerk.) (1983): Dolgozatok a területfejlesztés tudományos megalapozásának köréből - MTA Dunántúli Tudományos Intézete Közlemények 30.
- [34.] Horzsa G. (2014): Fejlesztők és fejlesztettek. – *Educatio*® 23(3):517-520.
- [35.] Hörich B., Bazsalya B. (2020): Iskolák közötti egyenlőtlenségek alakulása . – *Educatio*® 29(3):425-448.
- [36.] Hörich B. (2019): Tanulási utak a társadalmi háttér függvényében. – *Educatio*® 28(4):659-682. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.2>
- [37.] Hrubos I. (2005): Budapest - egyetemi város. – *Educatio*® 14(1):45-59.
- [38.] Hrubos I.(2023): levél MSZT Oktatásszociológiai szakosztály digitális archívuma, 20230122
- [39.] IPUMS. Harmonized international census data for social science and health research. <https://international.ipums.org/international/>
- [40.] Imre A. (2003): Kistéleplési iskolák eredményessége. – *Iskolakultúra* 13(1): 74-78.
- [41.] Imre A. (2005): A nagyvárosi iskolák kihívásai. – *Educatio*® 14(1): 200-203.
- [42.] Imre A. (2010): Tanulói és tanulási utak a 90-es években. – *Educatio*® 19(2):251-263.
- [43.] Józsa K. (2000): Az iskola és a család hatása a tanulási motivációra. – *Iskolakultúra* 10. (8): 69-82.
- [44.] Karády V. (2013): Iskolázottság, rétegződés és értelmiség: adalékok a kulturális tőke megoszlásának regionális dimenzióihoz Magyarországon a kései dualizmus korában. – *Educatio*® 22 (4): 469-492.
- [45.] Karády V. (2005): Budapest iskolaváros a magyarországi képzési piacon 1944 előtt. – *Educatio*® 14(1):95-119.

- [46.] Kiss T. (2012): Demográfiai körkép. – *Educatio*® 21(1): 24-48.
- [47.] Koltói L., Harsányi G., Kovács D., Kövesdi A., Nagybányai-Nagy O., Nyitrai E., Simon G., Smohai M., Takács N., Takács Sz. (2020): Az iskolai szülői bevonódás iskolai szintű vizsgálata megyei és regionális szinten az országos kompetenciamérés 2017-es és 2018-as adatai alapján. – *Psychologia Hungarica* 7(4):222-258.
- [48.] Kozma T. (2023): Levél. – MSZT Oktatásszociológiai szakosztály digitális archívuma, 20230123
- [49.] Kozma T. (2002): Határokon innen, határokon túl. Regionális változások az oktatásügyben, 1990-2000. – Oktatáskutató Intézet. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- [50.] Kozma T. (2015): Mi lesz velük? Kisvárosok és középiskoláik. – *Új Pedagógiai Szemle* 65(1-2):23-29.
- [51.] Kozma T. (2016): A tanulás térformáló ereje. – *Educatio* 25(2): 161-169.
- [52.] Kozma T. és munkatársai (2015): Tanuló Régiók Magyarországon. Az elmélettől a gyakorlatig. – CHERD. Debrecen.
<http://mek.oszk.hu/14100/14182/14182.pdf>
- [53.] Kozma T., Barta Á. (2005): Budapest oktatásfejlesztési koncepciója, 1985-2000. – *Educatio*® 14(1):3-21.
- [54.] Kozma T. (2014): Vidékfejlesztés és oktatás. – *Educatio*® 23(3): 369-370.
- [55.] Kristóf Luca (2011): A magyar elit iskolázottsága. – *Educatio*® 20(3): 442-446.
- [56.] KSH (2016): Mikrocenzus 2016 – 4. Iskolázottsági adatok. Központi Statisztikai Hivatal.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_4.pdf
- [57.] Lakatos M. (2016): Képzettségek és foglalkozások megfeleltethetősége. – *Educatio*® 25 (1):84-99.
- [58.] Lannert J. (2009): A demográfiai folyamatok hatása a közoktatás költségvetésére. – In: Fazekas K., Köllő J., Varga J. (szerk.). *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Ecostat, Budapest.
- [59.] Liskó I. (2006): A hátrányos helyzetű tanulók iskoláztatási esélyei. – *Educatio*® 15(1): 99-129.
- [60.] Liskó I. (2006a): A szakiskolák presztízsvesztése. – *Educatio*® 15(2): 252-267.
- [61.] Máté D. (2013): A képzettség szerepe a gazdasági növekedésben ágazati megközelítésben. – *Educatio*® 22.(3): 424-432.
- [62.] Mihályi P.: Mérlegen a rendszerváltás 25 éve *Közgazdasági Szemle* – 2014.július-augusztus
- [63.] Molnár Gy., Csapó B. (2019) : A felsőoktatási tanulmányi alkalmasság értékelésére kidolgozott rendszer a Szegedi Tudományegyetemen: elméleti

- keretek és mérési eredmények . - *Educatio*® 28 (4): 705-717.
<https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.4>
- [64.] Nagy B. (2013): Nemek Iskolázottsága a 2011-es népszámlálás adatai tükrében. - *Educatio*® 22(4): 505-515.
- [65.] Nagy P. T. (2010): Egy ortodox zsidó közösség a helyi társadalomban. - *Iskolakultúra* 20 (7-8):84-94.
- [66.] Nagy P. T. (2011): A tudományos továbbképzés Kádár-korszakbeli társadalomtörténetéhez. - *Kultúra és közösség* 4.2(11):23-34.
- [67.] Nagy P. T. (2013): Az iskolázottság és az iskolázás: bevezetés a két megközelítés különbözőségéhez . - *Educatio*® 22(4): 529-554.
- [68.] Nagy P. T. (2014) : A tömegesedés évszázada: a történetiszociológia új lehetőségei. - *Educatio*® 23 (2):216-238.
- [69.] Nagy P. T. (2015): Vannak-e tanárok? - *Educatio*® 24(1):3-12.
<https://doi.org/10.3311/ope.121>
- [70.] Nagy P. T. (2017): Az iskolázottsági egyenlőtlenségek és a 18 év alatti népesség a 2011-2016-os időszakban. - *Educatio*® 26(4):540-556.
<https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.4.3>
- [71.] Nagy P. T. (2022): 1944 elitjei - módszertani bevezető. - In: Virányi Péter: Út(elágazások : Magyarország 1944 - 1945 Budapest, Magyarország : MTA II. világháború története albizottság. pp. 478-510., 33 p.
- [72.] Nagy P. T. (2021): Vallásosság - történet - szociológia. - *Iskolakultúra*, Szeged.
<https://doi.org/10.14232/IQKONYV.Nagy.2021>
- [73.] Nahalka I. (2022): Közoktatás-politika 2018-2022. - *Educatio*® 31(1):14-29.
<https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.2>
- [74.] Németh B. (2016): A tanuló városok fejlesztésének globális és lokális perspektívái. - *Educatio*® 25(2):234-244.
- [75.] Nyilas O. (2016): Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és a felnőttképzés: esély az integrációra? . - *Educatio*® 25(3):451-458.
- [76.] Pally K. (2019): Nemzeti kisebbségi hallgatók tanulmányi eredményessége. - *Educatio*® 28 (4):810-818. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.11>
- [77.] Papp Z. A. (2021): Roma népesség és oktatástervezés. - *Educatio*® 30(2):242-259.
- [78.] Patakfalvi-Czirják Á., Papp Z. A., Neumann E. (2018) : Az iskola nem sziget. Oktatási és társadalmi reziliencia multietnikus környezetben. - *Educatio*® 27(3):474-480. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.3.9>
- [79.] Péterfi P., Tózsér A. (2020): A felsőoktatásban részt vevő hallgatók földrajzi mobilitása. - *Educatio*® 29(3):487-494.
<https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.3.11>
- [80.] Polónyi I. (2006): A hazai szakképzés formálódása. - *Educatio*® 15(2):371-386.

- [81.] Polónyi I. (2019): Vigaszág vagy királyi út. – *Educatio*® 28(4):767-782. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.8>
- [82.] Proity P. (2020): Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű jelentkezők a felsőoktatási felvételi eljárásban. – *Educatio*® 29(3):465-478.
- [83.] Pusztai G. (2009): A társadalmi tőke és az iskolai pályafutás. – Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- [84.] Pusztai G., Kovács K., Hegedűs R. (2019): Lemorzsolódók tegnap, ma és holnap. – *Educatio*® 28(4):737-754. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.6>
- [85.] Pusztai G. (2005): Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. – *Educatio*® 14(3):534-552.
- [86.] Pusztai G. (2014) : Felekezeti oktatás új szerepekben. – *Educatio*® 23(1):50-66.
- [87.] Radó P. (2000): Bevezetés az oktatáspolitikai elemzésbe: romák és az iskola. – *Iskolakultúra* 11(12):65-91.
- [88.] Rechnitzer J. (2009): A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. – *Educatio*® 18(1):50-63.
- [89.] Reinhardtne Barkóczy E. (2012): Kistérségi társulások a közoktatásban. – *Iskolakultúra* 22(6):96-112.
- [90.] Róbert P.(2000): Bővülő felsőoktatás: ki jut be? – *Educatio* 9(1):79-94).
- [91.] Stark, R., Bainbridge, W.B. (1985): The future of religion : secularization, revival and cult formation. – University of California Press, Berkeley. <https://doi.org/10.1525/9780520341340>
- [92.] Süi-Zakar I., Lenkey G. (2014): A vidék, mint földrajzi periféria és az oktatás, mint kitörési pont . – *Educatio*® 23(3):371-383.
- [93.] Székelyi M., Solymosi Zs. (1994): Vállalkozói vagy alkalmazotti mentalitás. – *Szociológiai Szemle* 3(4):43-60.
- [94.] Széll K., Tóth G. Cs. (2021): Az oktatási részvétel előrejelzése. Demográfiai folyamatok és oktatáspolitikai beavatkozások. – *Educatio*® 30(2):206-225. <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.2.3>
- [95.] Szemerszki M. (2018): Lemorzsolódási adatok és módszertani megfontolások. – In: Pusztai G., Szigeti F. (eds.): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- [96.] Szemerszki M. (2006) : Hallgatók a tömegesedés időszakában . – *Educatio* 15(4):736-752.
- [97.] Társadalmi rétegződés Magyarországon (2007): elméletek és eredmények: Kapitány Balázs beszélgetése Karácsony Gergellyel, Kovách Imrével és Róbert Péterrel. – *Századvég* 12 (44): 165-192.
- [98.] Teperics Károly ; Dorogi Zoltán 2014 : Az egyetemek gazdasági és regionális hatásai . – *Educatio*®2014 23. évf. 3. sz. 451-461 o.

- [99.] Teperics Károly ; Szilágyiné Czimre Klára ; Márton Sándor 2016 : A tanuló városok és régiók területi megjelenése és társadalmi-gazdasági mutatókkal való kapcsolata Magyarországon . – *Educatio*®2016 25. évf. 2. sz. 245-259 o.
- [100.] Tőkés T. (2014): Helyi akciók és vidékfejlesztés. – *Educatio*® 23(3):520-523.
- [101.] Török B. (2005): Óvodák és szülők. – *Educatio*® 14(4):787-804.
- [102.] Trócsányi A., Pirisi G., Makkai B. (2014): A szellemi tőke szerepe a várossá nyilvánításokban . – *Educatio*® 23(3)438-450.
- [103.] Ugrai J. (2022): Protestáns kultúrrégiók a 19. század első felében. Az akadémiai csúcseleit kollektív biográfiai elemzésének néhány társadalom földrajzi tanulsága. – *Tér és társadalom* 36(1):40-58., 19. <https://doi.org/10.17649/TET.36.1.3381>
- [104.] White K. R. (1982): The Relation between Socioeconomic Status and Academic Achievement. – *Psychological Bulletin* 91(3):461-481. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.91.3.461>

Absztrakt. A tanulmány három probléma megoldására tesz módszertani javaslatot.

1. Hogyan lehet bemutatni együttesen a társadalom foglalkozási szerkezete és térszerkezete által okozott hátrányokat?
2. Hogyan lehet a területi differenciációhoz túl kicsi, pl. csak ezres nagyságrendű közvélemény kutatási adatokat) mégiscsak területi jelleggel használni
3. Lehetséges-e a kvantitatív adatokat (mintegy kvalitatív megfigyeléseknek megfelelő proxiként) versengő kvalitatív hipotézisek statisztikai igazolására használni.

Az egyik alapvető megoldás indikátorok kialakítása a másik pedig a népszámlálás személysoros elemeinek maradéktalan kihasználása, azaz a születési hely, a korábbi lakóhely, az iskolába járás helye elemzése - kombinálva egyfelől a gyerekek iskolaválasztására vonatkozó népszámlálási adatokkal, másfelől a család szociodemográfiai adataival. A településszerkezetből más jellegű általános iskolai és más jellegű középiskolai hátrányok következnek. Az általános iskoláskorú népesség iskolai hátrányait a kistelepülés helyzetének és a kistelepülésen belüli helyzetnek az elemzésével mérhetjük. A középiskolás korú népesség iskolai hátrányait viszont a falvak és a városok közötti különbséggel magyarázhatjuk. Az adatok arra utalnak, hogy akár csak a rétegek közötti esélykülönbségek, úgy a települések közötti esélykülönbségek is nőnek – a városok esélyelőnyének növekedése megállíthatatlan. Ugyanakkor az az individuális stratégiák – például a falvakból való elköltözés, érdemi esélyjavulást biztosít.

